A fonetika oktatása Európában

1991 óta Európában erősödik az együttműködés a fonetika és a beszéd más tudományainak oktatása területén. Ez a fejlődés jelentős mértékben az Európai Uniónak köszönhető, amely az Erasmus-program által lehetővé tette a hallgatók és kutatók-oktatók külföldre utazását, nyári egyetemeken való részvételét és ezáltal a tananyag korszerűsítését. Mindez a tudományközi kapcsolatok erősödését is jelenti. Ugyancsak az Unió támogatásával, immár a Socrates-program keretében 1996-ban új tematikus hálózat jött létre **Beszédkommunikációs tudományok** néven azzal a céllal, hogy reflektáljon az oktatás aktuális állapotára és a jövőbeli kihívásokra. A hálózat, amelyben 80 (főleg európai) partnerintézmény vesz részt, több nemzetközi szervezet támogatását is élvezi.

A fonetikai munkacsoport 1996-ban feltérképezte az európai fonetikaoktatás aktuális helyzetét. Kérdőíves módszerrel végezték az adatgyűjtést 25 ország 89 intézményében. Az összesített eredmények alapján képet alkothatunk az európai fonetikaoktatás helyzetéről. Ennek a felmérésnek az eredményeiből ismertetünk néhányat az alábbiakban.

1. Hol oktatnak fonetikát?

A táblázat a válaszadó intézmények számát mutatja országonként. Természetesen a minta sem teljesnek, sem reprezentatívnak nem mondható, ugyanakkor a válaszadók nagy száma jogosít bizonyos következtetések levonására.

Németország	12
Nagy-Britannia	11
Spanyolország	9
Franciaország	8
Hollandia	7
Finnország, Magyarország, Svédország	4
Olaszország, Svájc, Szlovénia	3
Ausztria, Görögország, Izland, Lengyelország, Norvégia, Oroszország, Portugália	2
Belgium, Csehország, Észak-Írország, Észtország, Horvátország, Litvánia, Románia	1

Magyarországról a négy válaszadó hely a Pécsi Tudományegyetem, az Eötvös Loránd Tudományegyetem, a Budapesti Műszaki Egyetem Távközlési és Telematikai Tanszéke, valamint a Veszprémi Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéke voltak.

2. Miért, milyen céllal oktatnak fonetikát?

A fonetikaoktatás keretei alapján öt típus különíthető el:

A válaszok alapján a fonetikaoktatás 34%-ban **fonetikai intézetekben** zajlik, ahol a fonetikát önmagáért oktatják (alap- és emelt szinten is). Itt az a cél, hogy a diákok stabil alaptudáshoz jussanak a fonetika főbb területein (produkció, akusztika és percepció), ugyanakkor megszerezzék a szükséges elméleti és kísérleti szakismereteket a területen végzendő tudományos kutatáshoz. Ennek a kategóriának a kiugró aránya elgondolkodtató lehet, hiszen Magyarországon a fonetikaoktatás ilyen célú felhasználása – úgy is fogalmazhatnánk, hogy a közvetlen fonetikusképzés – sajnos nem kap teret. A világon több helyütt az egyetemeken önálló fonetika szak is létezik, például az USA-ban, Nagy-Britanniában, Németországban, Finnországban, Horvátországban; nálunk azonban ez legfeljebb csak törekvésként fogalmazható meg.

A fonetikaoktatás 21%-át a **nyelvészeti intézetek** látják el, ahol az általános nyelvészeti tananyag része a fonetika mint alapozó tantárgy. Ezeken a kurzusokon az a fő cél, hogy a hallgatók elsajátítsanak olyan alapvető tényeket és készségeket, mint a fonetikus jelölés és a beszédképzés alapjai, amelyek később hasznosak lesznek számukra leíró nyelvészeti tanulmányaikban, valamint elvezeti őket annak megértéséhez, hogy a fonetika miképpen illeszkedik a nyelvészetbe mint egységes tudományba. Itt a hangsúly a témák általános áttekintésén van, mivel nincs idő a részletezésre.

A **filológiai intézetekben** zajló fonetikai oktatás az egy bizonyos nyelvvel foglalkozóknak ad elméleti és gyakorlati tudást, ez a tárgy oktatását 22%-ban határozza meg. Ebbe a kategóriába sorolták a kutatók a pszichológus hallgatók fonetikai alapképzését is.

A **beszédtechnológiai intézetekben** – a válaszadók 19%-a – a fonetikát a számítógépes alkalmazásokhoz szükséges nyelvészeti tudás részeként tanítják.

A **beszéd- és nyelvi zavarok terápiáját** oktató intézmények elsősorban a klinikai gyakorlatban (a diagnosztikában és a kezelésben) alkalmazható tudásanyagra összpontosítanak, mint a fonetikus jelölés és a műszeres mérések. Ezek aránya a mintában azonban csak 4%.

3. Mit oktatnak?

A teljes adatmennyiség alapján az oktatott témák megoszlása az alábbi kördiagramon követhető nyomon (Bloothooft 1997: 21):

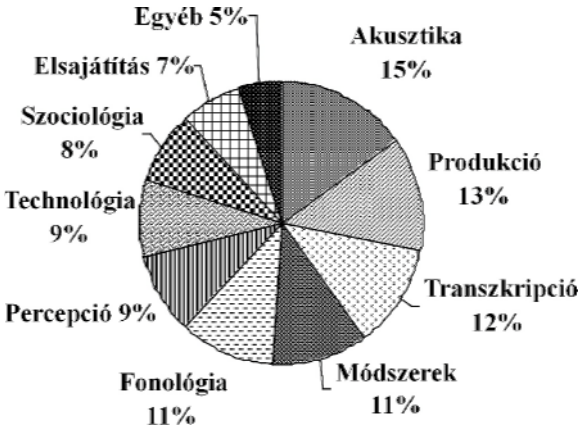

Az intézményi válaszok alapján a témákat relatív fontossági sorrendbe állították. A lényeges elemek közé azok kerültek, amelyeket az intézmények több mint 80%-a kötelező vagy választható tárgyként oktat. Az akusztikai fonetika tárgyköréből ide tartoznak **az akusztikai fonetikai alapok, a beszédhangok akusztikus jellemzői,** a szupraszegmentális szerkezet akusztikus vonatkozásai; a beszédpercepció témájából a hallási rendszer felépítése és funkciója; a beszédképzésből a **beszédhangok artikulációja,** a légzés, a gégefő anatómiája és fiziológiája, a zöngeképzés elméletei, a szupraszegmentális szerkezet képzési vonatkozásai; a módszerek és eszközök tárgyában a kutatási módszertan és a kísérlettervezés alapjai, valamint a beszédelemzési eszközök (pl. hangszínkép); fonológiából a megkülönböztető jegyes elemzés; a fonetikus lejegyzés és hallástréning tematikájából pedig **a fonetikai reprezentáció, a mássalhangzó- és magánhangzó-szimbólumok,** a finom jelölés és a diakritikus jelek. (Azokat emeltük ki félkövérrel, amelyeket a válaszadó intézmények több mint 80%-ában kötelezőként tanítanak.)

A kötelezőnek tekintett témák közül – úgy gondolom – az **akusztikai** fonetikai területekre kell felhívnunk a figyelmet, amelyek a magyarországi fonetikaoktatásban máig nincsenek kellően reprezentálva, sőt azt is elmondhatjuk, hogy ezek a témák helyenként még csak említésszinten sem jelennek meg. Holott a beszédre vonatkozó ismeretekből kihagyni annak akusztikus jellemzőit olyan, mintha nyelvtanból nem tanítanánk meg a mondatelemzést, irodalomból a Nyugatot vagy biológiából a főemlősöket. Az akusztikum negligálásával olyan fonetikai ismeretektől fosztjuk meg a diákokat, amelyek hiányában a korszerű kísérleti és alkalmazott fonetikai eredmények megközelíthetetlenek maradnak a számukra.

A transzkripció lehetőségei közül Magyarországon a nemzetközi fonetikai jelölésrendszer oktatásának elterjedtségét sem tarthatjuk megnyugtatónak.

A kevésbé lényeges elemek az intézmények specializációit tükrözik. Ezeket a válaszadók több, mint 50, de kevesebb, mint 80%-a jelölte meg választható vagy kötelező elemként. Akusztikai fonetikából Fant forrásszűrő modellje tartozik ide; a beszédpercepció köréből a pszichoakusztika, a szegmentális és szupraszegmentális szintű kulcsok és egységek percepciója, a beszédpercepciós modellek és a prozódia percepciója; a beszédképzés tárgyában a toldalékcső anatómiája és fiziológiája. Itt jelennek meg a nyelvelsajátítással, a beszédtechnológiával és a szociofonetikával-dialektológiával foglalkozó tárgyak; a módszerek és eszközök témaköréből pedig a beszédképzés vizsgálatának eszközei, a statisztikai módszerek és a beszédadatbázisok. A fonológián belül ide sorolódnak a szupraszegmentális, a taxonomikus és a generatív fonológia mellett az egyéb fonológiai elméletek (metrikus, autoszegmentális stb.); a transzkripció és hallástréning köréből pedig a szupraszegmentális szerkezet lejegyzése. Végül ebben a kategóriában jelennek meg a modern fonetika területei is.

Néhány helyen oktatják csak az alábbiakat: beszédpercepcióból a multimodális percepciót és a hallássérültek beszédpercepcióját; beszédképzésből a beszédprodukció zavarait; a transzkripció és hallástréning témájából a patologikus beszéd transzkripcióját; valamint olyan egyéb területeket, mint a fonetika idegen nyelvet tanulók számára és a fonetikatörténet.

A felmérést végzők arra is választ vártak, hogy az egyes intézményekben milyen oktatási formákat alkalmaznak az egyes témakörök esetén. A legáltalánosabb az előadás (több, mint 90%) szinte minden témánál, kivéve a transzkripciót és hallástréninget (itt csak 70%). A második leggyakoribb mód a gyakorlati munka, gyakran előadással kombinálva. A transzkripció és hallástréning esetében ez a vezető módszer (95%), más területeken 52–88%-ban fordul elő. Az önálló feldolgozás módszerét 40–50%-ban alkalmazzák, ez az arány nem változik témakörönként. Az internet sokkal kevésbé használatos az oktatásban (5–10%, bár ez az arány 1996 óta valószínűleg megváltozott). A válaszadók más oktatási formákat, módszereket, eszközöket is megneveztek, de ezeknek gyakorisága együttesen nem érte el az 5%-ot: audiovizuális módszerek (videoanyagok, audiokazetták), számítógépes oktatás, hallgatói kiselőadásokra épülő szemináriumok, problémamegoldó csoportok, laboratóriumi munka, terepmunka, alkalmi konferenciák.

Az itt bemutatott kérdéseken túl több más információt is begyűjtöttek a válaszadóktól (pl. az oktatók száma, a hallgatók száma a különböző oktatási szinteken – alapozó, törzskurzusok, illetve graduális és posztgraduális szinten; vagy az intézmények jövőbeli oktatási tervei, a tervezett módosítások stb.).

Végül azokat az ajánlásokat ismertetem, amelyeket a fonetikai munkacsoport ennek a felmérésnek az alapján állított össze az oktatás tartalmára vonatkozóan. Az ajánlások nem preskriptív szándékkal születtek, inkább a tudományos párbeszéd alapjául szolgálhatnak, amely alapján időről időre meg is kívánják azokat újítani. Három csillag jelöli az elengedhetetlenül szükségesnek, két csillag a bevezető jelleggel szükségesnek, egy pedig a periferiálisnak tartott anyagrészeket.

Táblázatos formában összegezve mutatom be, hogy milyen tartalmi struktúrát javasol a munkacsoport az önálló fonetikai, a nyelvészeti orientációjú és a filológia vagy nyelvszakos oktatásban. (A másik két kategóriához – a beszédtechnológiai és beszéd-nyelv terapeutaképzéshez – tartozó ajánlások is megtalálhatók a forrásokban: Bloothooft et al. 1998: 7–8. és http://www.hltcentral.org/htmlengine.shtml?id=319.) Az összehasonlíthatóság kedvéért: az első oszlop tartalmát tekinthetjük egy fonetika szak számára ajánlott követelményrendszernek (ehhez hasonló módon épül fel például az ELTE Fonetikai Tanszékének Kísérleti és alkalmazott fonetikai önálló programja), a második oszlop a magyar nyelv és irodalom szakon a Fonetika, Pszicholingvisztika, Szociolingvisztika és Nyelvjárástan kurzusok elemeit tartalmazza.

Ajánlások a fonetika oktatásához. A stúdiumok elemei a különböző specializációkban

***	Oktatása elengedhetetlenül szükséges.
**	Az adott specializációban részt vevő hallgatók számára kiemelten fontos tudásanyag, de inkább csak bevezetőként vagy az alapozás szintjén tanítandó.
*	Csak ajánlott téma.

A stúdiumok elemei	Specializációk		
	Fonetika	**Nyelvészet**	**Filológia**
Beszédképzés			
Légzés	***	*	*
A gégefő anatómiája és fiziológiája	***	**	**
A zöngeképzés elméletei	***	*	*
A toldalékcső anatómiája és fiziológiája	***	**	**
Artikuláció (beszédhangok, elméletek)	***	**	**
Prozódia	***	***	*
Akusztikai fonetika			
Alapok	***	**	**
Fant forrásszűrő modellje	***	*	*
A beszédhangok akusztikus jellemzői	***	**	**
Szupraszegmentális eszközök	***	**	***
Beszédpercepció			
A hallási rendszer felépítése és funkciója	***	*	*
Pszichoakusztika	***	*	*
A szegmentális és szupraszegmentális szintű kulcsok és egységek percepciója	***	**	**
Beszédpercepciós modellek	***	*	*
Multimodális percepció	**	*	*
A prozódia percepciója	***	*	*
Beszédelsajátítás			
A nyelvelsajátítás elméletei	*	*	***
A beszédpercepció fejlődése	*	*	**
A beszédprodukció fejlődése	*	*	**
Gyermekstúdiumok	*	*	*
Idegennyelv-elsajátítás	*	*	***
Beszédtechnológia			
Beszédszintézis	**	*	*
Beszédfelismerés	*	*	*
Beszédtechnológiai módszerek	*	*	*
Alkalmazások	*	*	*
Módszerek és eszközök			
A kutatási módszertan és a kísérlettervezés alapjai	***	*	*
A beszédképzés vizsgálata	***	*	*
Akusztikai elemzés	***	*	*
Statisztikai módszerek	***	**	*
Beszédadatbázisok	*	*	*
Fonológia			
Megkülönböztető jegyes elemzés	**	***	***
Szupraszegmentális fonológia	**	***	**

A stúdiumok elemei	Specializációk		
	Fonetika	Nyelvészet	Filológia
Fonológia			
Fonemikus analízis	**	***	**
Fonológiai folyamatok	**	***	**
Fonológiai reprezentációk	**	***	**
Szociofonetika/dialektológia			
Regionális változatok	**	***	***
Társadalmi változatok	**	***	***
Stilisztikai változatok	**	***	***
Nem fonetikai szempontok	*	***	***
Történeti vs. leíró	*	***	***
Sztenderdizáció és többnyelvűség	*	***	***
Transzkripció és hallástréning			
Durva transzkripció	***	***	***
Mássalhangzó-szimbólumok	***	***	***
Magánhangzó-szimbólumok	***	***	***
Finom transzkripció	***	***	***
Hangsúly- és dallamjelölés	***	***	***
Beszédpatológia			
A beszédpercepció zavarai	*	*	*
A beszédprodukció zavarai	*	*	*
A patologikus beszéd transzkripciója	*	*	*

Ha összevetjük ezt az ajánlást a magyar és idegen nyelv szakos fonetikaoktatási anyagokkal, nyilván sok hasonlóságot és sok eltérést is találunk, amelyek indokolhatók az eltérő célokkal, a különböző tárgyak egymásra épülésével, a hagyományok különbségével és sok minden mással. Úgy gondolom azonban, hogy a viszonyítás, az összevetés lehetősége mindenképpen fontos mind a hazai kollégákat, mind a külföldi oktatóhelyeket illetően, hiszen más szemléletet, módszereket, eszközöket, motivációkat ismerhetünk meg, amelyek egynémelyikét talán saját munkánkban is alkalmazni tudjuk.

SZAKIRODALOM

Bloothooft, Gerrit et al. 1997. The Landscape of Future Education in Speech Communication Sciences. 1. Analysis. Led. Utrecht.

Bloothooft, Gerrit et al. 1998. The Landscape of Future Education in Speech Communication Sciences. 2. Proposals. Led. Utrecht.

http://www.hltcentral.org/htmlengine.shtml?id=319.

Markó Alexandra

SUMMARY

Markó, Alexandra

Phonetics education in Europe

The major aim of Socrates Thematic Network on „Speech Communication Sciences" is to reflect on future directions in phonetics education and to initiate activities that promote desirable and needed developments. The Thematic Network started its work in 1996 and first made an analysis of the current state of education in Speech Communication Sciences in Europe. Building on this work, the working groups of the network made proposals on the outline and contents of academic studies in Phonetics, Spoken Language Engineering and for the Speech Communication component in Speech and Language Therapy. This paper presents (i) the most important results of the survey which summarized 89 institutions' answers on aims, elements and tools of study (etc.) as well as (ii) the proposals for phonetics education with linguistics-oriented aims.